

Шолк О. М.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЗАЛУЧЕННЯ ЄВРЕЇВ ДО УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА ЗА ЧАСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

У статті розглядається проблема залучення євреїв до служби в українській армії в період Центральної Ради. Після Лютневої революції розпочався активний єврейський військовий рух, зокрема це стосується і території України, де проходила службу абсолютна більшість євреїв-воjakів. Восени 1917 р. єврейський військовий рух почав формувати власні інституції та військові підрозділи, із метою захисту іудейського населення Російської імперії в умовах розгортання громадянської війни і етнічних конфліктів. Центральна Рада намагалась залучити єврейські підрозділи на свій бік і підпорядкувати їх Народному Міністерству єврейських справ. Однак ця ідея так і не була реалізована. На думку автора, це сталося через пасивність євреїв-воjakів щодо українського руху та поширений серед українських селян антисемітизм. УЦР вважала селянство своєю соціальною базою, а тому закривала очі на погроми та антисемітські акції деяких українських загонів, зокрема і вільних козаків. Проте, навіть в умовах початку першої війни з більшовиками, у Києві було сформовано загін єврейської самооборони для боротьби з погромами, в Одесі створений із добровольців 1-й єврейський батальйон. Але аналіз архівних джерел показує, що чисельність цих загонів була невеликою. Зокрема, у 1-му єврейському батальйоні було менше 300 воjakів та офіцерів. Однак загоми єврейської самооборони, що виникали у єврейських містечках та великих містах із числа мобілізованих іудеїв, несли гарнізонну службу і підпорядковувались українському командуванню.

В умовах теперішньої російсько-української війни надзвичайно актуальним є вшанування пам'яті героїв визвольних змагань, зокрема і тих, хто належав до єврейської общини України. Середо офіцерів і воjakів армії Української Народної Республіки у 1917 р. числились євреї, котрі добровільно вступали на військову службу, задля захисту своєї Батьківщини, своїх родин і майна.

Ключові слова: Військові підрозділи, євреї, Народне Міністерство єврейських справ, самооборона, Союз євреїв-воjakів, Центральна Рада.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах російської агресії, на боротьбу з ворогом піднялися не лише українці, а й представники інших національностей, котрі воюють в лавах Збройних Сил України, становлять значну частку в складі Національної гвардії, Територіальної оборони тощо. Окрім того, на захист незалежності України зголосилися іноземці, з яких сформовано окремий підрозділ. У цьому плані цікавим видається звернення до досвіду минулого, зокрема часів Центральної Ради, коли до захисту української державності долучилися представники єврейського населення.

Аналіз джерел та останні дослідження. Джерельну базу нашої статті складають матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), а також опубліковані документи і матеріали, розміщені в збірці, присвяченій діяльності Центральної Ради та тогочасна періодична преса. Перші дані щодо залучення євреїв до українського вій-

ська за часів Центральної Ради були зроблені ще у 1920–1960-ті роки (І. Чериковер, О. Гольдвейзер, С. Гольдельман). Однак розробка цієї проблеми розпочалася лише після проголошення незалежності України в 1991 році. До цього процесу долучилися як вітчизняні історики (В. Голубко, Я. Тинченко, В. Гриневич і Л. Гриневич), так і зарубіжні (О. Будницький). Однак цілісно і ґрунтовно зазначена в заголовку тема ще не досліджувалася.

Метою статті є висвітлення процесу залучення Центральною Радою до оборони української державності євреїв, що проживали на теренах України.

Виклад основного матеріалу. Напередодні Лютневої революції 1917 року, єврейське населення Російської імперії перебувало у вкрай важкому становищі. Іудеї зазнавали дискримінації як на державному, так і на місцевому рівні від християнського населення: обмеження пересування і поселення («смуга осілості», проживання у селах); заборона займатись деякими видами професій (сільським господарством, офіцерською та

адміністративною службою високого чину), володіти землею за межами міст; отримувати спадковий титули (деякі євреї отримували особисте дворянство).

З початком Першої світової війни до лав російської армії було мобілізовано близько 500-600 тис. євреїв [10, с.11]. На одному лише Південно-Західному фронті на лютий 1915 року нараховувалось 180 тис. солдат-їудеїв. Бойові втрати на всіх фронтах склали понад 100 тис. солдат і офіцерів [2, с.176]. Євреї на полі бою довели свою лояльність царському трону, проливаючи власну кров. Десятки їудеїв стали «георгіївськими» кавалерами [2, с.169]. В той же час, військове командування здійснювало і антисемітські дії. Так, генерал М. Алексєєв забороняв приймати євреїв-лікарів на службу.

Лютнева революція кардинально змінила становище російських євреїв, в тому числі військових. В березні 1917 року Тимчасовий уряд відмінив будь-які обмеження і дискримінацію за національним чи релігійним принципами. Це сильно вплинуло на свідомість євреїв, серед них піднявся рівень патріотизму. Досить частими стали випадки, коли студенти-євреї університетів та училищ і навіть учні гімназій йшли добровольцями на фронт (під час мобілізації 1914 року, навпаки, багато євреїв намагались уникнути служби). 30 березня 1917 року вони отримали дозвіл на навчання в військових училищах, школах, офіцерських курсах [10, с.12–14]. Так, лише у Київському військовому училищі у червні 1917 року 131 євреї отримав офіцерське звання, пройшовши пришвидшені курси підготовки. Влітку в Одесі офіцерське звання отримали 160 євреїв-юнкерів [2, с.178]. Близько 600 євреїв у 1917 році стали прапорщиками [10, с.14]. Це була вже серйозна сила та вагома складова тогочасної російської армії.

Революція і рівноправ'я мали й інші наслідки для: Тимчасовий уряд почав процес «демократизації армії», що швидко призвело до її розвалу і військової катастрофи. В результаті необдуманих дій уряду, країна була наповнена мільйонами озброєних і некерованих солдат. Постійне життя в окопах, нелюдське ставлення з-боку вищих чинів призвело до нівелювання цінності людського життя в їх очах. Давились взнаки і антисемітські настрої, що переважали до революції: крайною прокотились погроми. Більшість їх припала саме на Правобережну Україну [4, с. 6–7]. Однак тепер погромникам могли дати відсіч євреї-солдати. Тисячі озброєних їудеїв стали на захист

своїх єдиновірців, придушуючи спроби погромів та грабунків. Фактично єврейський військовий рух виріс не із необхідності національного представництва і створення власних збройних сил, а з банальної необхідності виживання єврейського народу в державі, що швидко розпадалась на воюючі сторони, котрі, в кращому разі, ставились до євреїв нейтрально.

У березні 1917 року з утворенням у Києві Центральної ради на теренах України з'явився новий політичний гравець. Враховуючи наміри останньої дотримуватися демократичних відносин та принципів рівноправності, взаємне зближення українців і євреїв.

В Україні єврейські організації доволі швидко налагодили відносини із українським рухом. У квітні 1917 року, під час проведення Національного з'їзду-конгресу, відбулась зустріч голови Центральної Ради М. Грушевського з представниками єврейської спільноти, які запевнили свою прихильність до українського руху [5, с. 9]. У липні, після проголошення II-го універсалу, було призначено і квоту для євреїв у Центральній Раді: 6% депутатів [12, с. 66]. Але окрім них, євреями були і деякі депутати всеросійських та українських партій.

Навесні 1917 року стихійно починають з'являтися об'єднання єврейських солдат та офіцерів. У червні засновується перша військова організація – Рада євреїв-воїнів із числа солдат та офіцерів петроградського гарнізону. Але більшість єврейських вояків перебувала у гарнізонах Київського та Одеського військових округів. Уже в серпні цього ж року в Чернігові, з числа солдат місцевого гарнізону, з'явилася перша єврейська військова організація в Україні – Союз євреїв-воїнів (СЄВ), згодом такі ж союзи заснуються в Києві, Черкасах, Москві, Одесі [6, с. 6].

У липні 1917 року за підтримки Петроградського СЄВ у Києві формується Тимчасовий виконавчий комітет Союзу. 5 вересня на зборі євреїв-солдат Київського військового округу було офіційно затверджено створення осередку Союзу [6, с. 6]. Саме українські гарнізони стали центрами єврейського військового руху. Причина цього – мала чисельність євреїв-солдат у столицях (Петрограді та Москві). До осені 1917-го усю армію охопило дезертирство і десятки тисяч євреїв покидали лінію фронту, повертаючись додому, як правило в Україну або Білорусь. Саме Київ став тимчасовим центром усього єврейського руху на території колишньої Імперії, оскільки в місті євреї мали сильний вплив [12, с. 69].

На цьому ж зборі було затверджено статут СЄВ КВО. Згідно нього, членами Союзу могли бути усі солдати і офіцери (дійсні чи відставні) а також сестри милосердя єврейського походження. Організація повинна була захищати права євреїв на території Округу, вести агітаційну та просвітницьку роботу серед них, не допускати погромів, підтримувати єврейські громадські організації, допомагати пораненим, інвалідам, сім'ям військовослужбовцям та загиблим. Усіма справами СЄВ займався виконавчий комітет, який очолив Іона Гоголь – шкільний учитель із Бендер, котрий брав участь у Російсько-японській і Великій війнах, а також входив до складу Київської обласної організації сіоністів [6, с. 6-7].

Єврейські організації постійно ставили на порядок денний питання про припинення погромів і вели відповідно перемовини із Центральною Радою. Однак сама Рада не мала реального контролю над військовими частинами, особливо неукраїнськими. Єврейські діячі часто звинувачували лідерів українського руху в пасивності у питанні погромів [12, с. 65]. Тоді євреї вирішили діяти самостійно.

30 вересня 1917 року на засіданні виконкому Київського Союзу євреїв-воїнів було прийнято резолюцію про створення загонів самооборони із числа солдат, задля недопущення і припинення погромів. Була також створена спеціальна комісія, котра повинна була представляти єврейську самооборону при Генштабі та Військовому міністерстві [10, с. 25].

10 жовтня у Києві відбувся всеросійський з'їзд СЄВ, на якому головував Йосип Трумпельдор (діяч сіоністського руху, офіцер британської армії). Усі проекти Київського союзу були схвалені, більше того прийнято резолюцію про створення відділень СЄВ у всіх військових частинах та проведення агітації серед солдат і офіцерів [6, с. 81–82]. 15 жовтня утворено Тимчасовий центральний комітет СЄВ, який очолив Іона Гоголь [6, с. 14]. На 15 січня було призначено Всеросійський з'їзд Союзу у Києві. Окрім ідеї створення самооборони для захисту від погромів, були окреслені ще два напрямки діяльності Союзу: проведення військових єврейських з'їздів у частинах на фронті і в тилу; утворення єврейських національних частин.

Досить скоро, СЄВ досяг успіху у сфері агітації серед військових, як у фронтових, так і тилових частинах. Відділення Союзу створювались в гарнізонах, окремих частинах: фронтах, арміях, корпусах, дивізіях, полках. Євреї-воїни відправляли своїх делегатів до Києва, Петербургу

і Москви – центрів єврейського руху. Так, на території України були проведені військові з'їзди у Рівному, Кам'янці-Подільському, Проскурові, Києві та Одесі [10, с. 28].

У той же час, ідея утворення національних єврейських частин одразу стикнулася з величезними труднощами. Парадоксально, але на заваді цьому стали самі єврейські організації. Так, соціалісти були активними противниками створення окремих єврейських формувань. При цьому, вони вважали можливим створення загонів самооборони для захисту від погромників. Сіоністи підтримували ідею створення окремих єврейських формувань [6, с. 11].

Відповідно до зазначеного, лідери Центральної Ради, котрі поступово почали відходити від міліцейського принципу захисту революційних надбань і переходити до загально визнаного за допомогою війська, не могли не звернути увагу на єврейський військовий фактор. Так, секретар військових справ, Симон Петлюра, прямо заявив, що не бачить жодних перепон у справі створення єврейських збройних формувань [10, с. 32].

На території України, у розташуваннях Південно-Західного і Румунського фронтів проходили службу більшість солдат-євреїв. У той же час, за її межами служили тисячі їх одноплемінників, котрі були родом з України [9, арк. 9]. Вони подавали документи із проханням перевести їх до Київського військового округу, щоби продовжити службу на Батьківщині. Так, зокрема, було подано список із 12 офіцерів, що побажали продовжити службу в Україні, із них 8 служило за її межами (місце служби інших – не зазначено) [9, арк. 10–11].

У листопаді 1917 року СЄВ отримав від С. Петлюри згоду на створення власних військових формувань. Але єврейських військовий рух одразу ж зіткнувся з рядом труднощів, оскільки деякі частини, де служило багато євреїв, уже були українізовані. Окрім того, під час спроби більшовицького заколоту в Києві деякі єврейські загони виступали на боці червоних, а тому виглядали нелояльними в очах Центральної Ради.

Більш вдало для євреїв склались умови у Південно-Західному і Румунському фронтах. Тут ще з літа почався процес розпаду війська на окремі національні частини. Досить багато частин росіян, татар, кавказців, козаків уже почали покидати територію України, повертаючись додому. Серед тих, хто взявся за формування власних національних формувань були і єврейські солдати, котрі отримали активну підтримку

з боку СЄВ. Окрім проведення військових з'їздів, їм вдалося створити та озброїти декілька загонів. Такі підрозділи було створено єврейські загопи у Кам'янці-Подільському та Овручі. В Києві та Одесі з'явилась доволі чисельна самооборона. Зокрема, в Києві самооборона нараховувала близько 200 бійців [6, с. 19]. Варто окремо зупинитися на єврейських загонах в Одесі.

1 грудня 1917 року за наказом Генерального Секретаріату в Одесі були роззброєні усі неукраїнські формування. Стосувалося це і загону єврейської самооборони. Останні зброю віддавати не бажали, боячись погромів. Була утворена Єврейська військова організація (ЄВО), котра закликала усіх євреїв, що мають зброю або досвід військової служби, вступати до самооборони [10, с. 49–50]. В результаті подальшого конфлікту із українцями, вояки ЄВО все ж віддали зброю, але після скарги до Центральної Ради, отримали її назад. Євреї оголосили про нейтралітет у конфлікті між Центральною Радою і Раднаркомом.

Увесь грудень в місті проходили постійні засідання СЄВ та ЄВО, створювалися нові загопи, приймалися делегати від армійських частин. Так само, як і київське відділення СЄВ, одесити звернулись до Центральної Ради за дозволом на створення власних частин. Але отримали відмову, через протест євреїв-соціалістів. Але одеський СЄВ просто проігнорував заборону Центральної Ради і почав створювати військові загопи самостійно. 22 грудня почав роботу з'їзд євреїв-воїнів Румунського фронту та Одеського – округу. 29 грудня на засіданні з'їзду було прийнято резолюцію про створення власних військових формувань і про створення «Євріді» – виконавчого комітету, що мав займатись створенням цих формувань. 30 грудня з'їзд призначив юнкера Маркіза Клячка комісаром з питань формування єврейських частин [10, с. 52]. Так почалась історія 1-го єврейського батальйону.

Формування батальйону в Одесі тривало протягом січня-лютого 1918 року. Причиною його появи стала невдача створення військових частин євреїв на Румунському фронті і розпад останнього. Вояки-євреї почали прибувати в Одесу. В умовах конфлікту між Центральною Радою і Раднаркомом євреї справедливо побоювались погромів, а тому вирушили до міста, щоби захистити своїх одноплемінників. «Євріді» і СЄВ офіційно оголосили про свій нейтралітет у цьому конфлікті, хоча й продовжували співпрацювати із секретаріатами військових та національних справ. Офіційно, батальйон було утворено наказом від 1-го лютого 1918 р. [7, арк.1].

1-й єврейський піхотний батальйон був батальйоном лише на папері. Всього у ньому було дві піхотні роти, загальною чисельністю у 240 вояків [1, арк.1-26]. Варто зазначити, що чисельність батальйону постійно змінювалась. Він поповнювався новими бійцями, але також зменшувався за рахунок демобілізованих або дезертирів. Декотрі вояки вступали до червоної гвардії або загонів анархістів, котрі перебували в Одесі. Але підрозділ виконував надзвичайно важливу функцію охорони порядку в місті, особливо після відступу червоної гвардії, коли почалися грабежі і вбивства. Батальйон взяв під охорону банк та інші важливі приміщення, очікуючи підходу австрійських військ. Демобілізація батальйону відбулась наприкінці березня 1918-го року [10, с. 75].

Тим часом у Києві тривали перемовини між керівництвом СЄВ та Центральною Радою про створення загонів єврейської самооборони. Нарешті, 20 січня 1918 року було погоджено утворення самооборони [8, арк.1]. У тексті постанови йдеться, що єврейська самооборона підпорядковується Народному Міністерству єврейських справ і лише воно призначає командира дружини. Штат самооборони визначався у 1 тис. бійців, а також 4 ротних офіцери, 18 молодших офіцерів. При командирі також мав бути ад'ютант і начальник господарської частини. Єврейська дружина мала квартируватись у містах та містечках Київського військового округу. Бійці самооборони отримували казенні кошти і майно на своє утримання, а у місцях дислокації – припаси від місцевого інтендантства [8, арк.1-2]. Таким чином, єврейська дружина стала першим офіційним підрозділом в армії УНР із числа євреїв. Але тоді ж за нез'ясованих обставин загинув Іона Гоголь – керівник Київського СЄВ, євреїв звинувачували в його загибелі вільних козаків, але жодних доказів цього не існує [12, с. 78].

У січні Центральна Рада також приймає закон про національно-персональну автономію, за якою росіяни, поляки та євреї мають право на створення національних союзів – об'єднань за національною ознакою, що мають право відправляти своїх представників до органів влади. Утворення національних автономій було прийнято позитивно **з-боку** євреїв [12, с.72].

В інших містах також з'являлись єврейські підрозділи, котрі виконували охоронні функції. Так у Кам'янці-Подільському іще в грудні було сформовано єврейський загін чисельністю близько 100 осіб, саме завдяки його існуванню у місті не сталося погромів. Існував єврейський загін і в Овручі,

створений вояками місцевого гарнізону. Але про його чисельність і бойову діяльність немає точних свідчень. Відомо, що він виконував функції самооборони і захищав єврейську громаду. Загони самооборони існували також в Миколаєві та Катеринославі, вони діяли паралельно із загонами червоної гвардії і не допускали погромів. Однак єврейська самооборона, одразу по прибуттю австро-німецьких військ, була роззброєна.

Висновки. Таким чином, лідери Центральної Ради, відійшовши від міліцейських принципів організації оборони революційних надбань, усвідомивши необхідність війська, почали, в умовах назрівання конфлікту з більшовицькою Росією, шукати можливості залучити на свій бік всіх, хто міг їй допомогти. Однією із них стали євреї України, в середовищі яких було достат-

ньо багато колишніх військових російської армії. Окрім того, для захисту від погромів вони самоозброюючись створювали загони самооборони. Проголошенні українською владою демократичні принципи знайшли у них підтримку. Їх представники були членами Центральної Ради. Тому можливість співпраці у військовому питанні була не випадковою. Цьому сприяла і прихильна позиція з боку військового керівництва Центральної Ради (С. Петлюри). Однак залучити належним чином євреїв на захист української ідеї не вдалося. Вдалися взнаки повільність самого процесу з боку Центральної Ради, не одностайність в середовищі українського і єврейського політикуму. Але найбільш негативну роль, на наш погляд, відіграв факти учасності частини євреїв на боці російських і українських більшовиків.

Список літератури:

1. Алфавітна книга солдат 1-го єврейського піхотного батальйону. ЦДАВОВУ. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ). Ф. 1688. Оп. 1. Спр. 8. 26 арк.
2. Будницький О.В. (2005) Российские евреи между красными и белыми (1917–1920). Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 552 с.
3. Голубко В. (1997). Армія Української Народної Республіки. 1917–1918. утворення та боротьба за державу. Львів : Кальварія, 275 с.
4. Гольдельман С. І. (1963) Жидівська автономія на Україні (1917–1920). Мюнхен, 109 с.
5. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний, 1917–1921. Революция на Украине по мемуарам белых.
6. Гриневич В., Гриневич Л. (2001) Національне військове питання в діяльності союзу євреїв-воїнів КВО (липень 1917–січень 1918 рр.). Київ, 150 с.
7. Накази по 1-му єврейському піхотному батальйону. ЦДАВОВУ. Ф. 1688. Оп.1. Спр.1. 132 арк.
8. Проект положення дружини для боротьби з антиєврейськими погромами при Союзі євреїв-воїнів Київського воєнного округу. ЦДАВОВУ. Ф. 1076. Оп. 3. Спр. 24. 2 арк.
9. Протокол засідань комісії Генерального секретарства єврейських справ і листування з Генеральним секретарством військових справ про призов євреїв до війська, списки євреїв-офіцерів. ЦДАВОВУ. Ф. 1854. Оп. 1. Спр. 5. 21 арк.
10. Тинченко Я. Під зіркою Давида. Єврейські національні формування в Україні в 1917–1920 роках : науково-популярне видання. Київ : Темпора, 2014. 168 с
11. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали, (т.І). Нац. акад. наук України, Ін-т історії України / упоряд. В. Ф. Верстюк [та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1996. 589 с.
12. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918, 1923. 335 с.

Sholk O. M. INVOLVEMENT OF JEWS IN THE UKRAINIAN ARMY DURING THE TIMES OF THE CENTRAL SOVIET: THEORY AND PRACTICE

The article examines the problem of recruiting Jews to serve in the Ukrainian army during the period of the Central Rada. After the February Revolution, an active Jewish military movement began, particularly in the territory of Ukraine, where the absolute majority of Jewish soldiers served. In the autumn of 1917, the Jewish military movement began to form its own institutions and military units, with the aim of protecting the Jewish population of the Russian Empire in the context of the unfolding civil war and ethnic conflicts. The Central Council tried to attract Jewish units to its side and subordinate them to the People's Ministry of Jewish Affairs. However, this idea was never implemented. According to the author, this happened because of the passivity of the Jewish soldiers in relation to the Ukrainian movement and widespread anti-Semitism among the Ukrainian peasants. The UCR considered the peasantry to be its social base, and therefore turned a blind eye to the pogroms and anti-Semitic actions of some Ukrainian units, including free Cossacks. However, even in the conditions of the beginning of the first war with the Bolsheviks, a Jewish self-defense unit was formed in Kyiv to fight pogroms, and the 1st Jewish battalion was created from volunteers in Odesa. But the analysis of archi-

val sources shows that the number of these units was small. In particular, the 1st Jewish battalion had less than 300 soldiers and officers. However, the Jewish self-defense units, which arose in Jewish towns and large cities from among the mobilized Jews, performed garrison duty and were subordinate to the Ukrainian command.

In the conditions of the current Russian-Ukrainian war, commemoration of the heroes of the liberation struggles, in particular those who belonged to the Jewish community of Ukraine, is extremely relevant. Among the officers and soldiers of the army of the Ukrainian People's Republic in 1917 were Jews who volunteered for military service to protect their Motherland, their families and property.

Key words: Military units, Jews, People's Ministry of Jewish Affairs, self-defense, Union of Jewish soldiers, Central Council.